

**ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА**

Верховенство права для захисту довкілля

Екоцид, воєнні злочини в розумінні національного і міжнародного права:

призма трагедії на Каховській ГЕС

ЕКОЦИД, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В РОЗУМІННІ НАЦІОНАЛЬНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПРИЗМА ТРАГЕДІЇ НА КАХОВСЬКІЙ ГЕС

Трагедія, зумовлена варварськими діями російської федерації із підриву Каховської ГЕС внесла в інформаційне поле України та світу низку плутанин та міфів в частині правового регулювання на національному та міжнародному рівнях відповідальності за вчинене.

Оперують у публічному просторі, як правило, поняттями «екоцид», «воєнний злочин», «порушення законів та звичаїв ведення війни», тощо.

З метою запобігання поширенню дезінформації і різного роду міфів, варто наголосити на декількох важливих аспектах.

I. ЕКОЦИД

У засобах масової інформації часто можна прочитати чи почути, що злочин російської федерації, що полягав у підриві Каховської ГЕС, може призвести до екоциду. Дане формулювання не можна назвати коректним, адже власне екоцид є злочином за Кримінальним кодексом України (надалі – КК України), а не наслідком злочину.

Так, відповідно до чинного Кримінального кодексу України, а саме статті 441, яка має назву «Екоцид», масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Із даної статті можемо зрозуміти обсяг поняття «екоциду» на думку українського законодавця. У це поняття включено:

1. Масове знищення рослинного світу.
2. Масове знищення тваринного світу.
3. Отруєння атмосфери.
4. Отруєння водних ресурсів.
5. Вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Виходячи із положень статті 12 і санкції статті 441 Кримінального кодексу України, екоцид визнається особливо тяжким злочином. Цікаво, що за вчинення екоциду не знижено віку кримінальної відповідальності, тобто суб'єктом вчинення цього кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона екоциду полягає в умислі. Варто зазначити, що більш характерним для цього злочину є прямий умисел. Таке кримінальне правопорушення вважається закінченим, коли вчинено будь-яке із зазначених у ст. 441 КК діянь, яке могло спричинити екологічну катастрофу. Цей склад злочину має особливу конструкцію, яка відрізняється 1) від типових формальних складів необхідністю практичного встановлення крім діяння ще й створення цим діянням у конкретному випадку реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи; 2) від типових матеріальних складів не обов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим.

Спричинення наслідків у вигляді масового знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, яке в конкретному випадку не спричинило і не могло спричинити екологічну катастрофу, кваліфікується як кримінальне правопорушення проти довкілля. Наприклад, забруднення моря, яке спричинило масову

загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, кваліфікується за ч. 2 ст. 243 КК України.

У відповідності до розміщення статті 441 у КК України, даний злочин відноситься до кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Даний склад злочину є застосовним як до кримінально-протиправних діянь, що вчинені у мирний період, так і до діянь, що вчиняються в період дії воєнного стану і не є тотожним воєнним злочинам, як це часто можна почути зараз у публічному просторі.

Також, часто можна почути заяви про відповідальність за вчинення екоциду на міжнародному рівні. Звучить у публічному просторі і наратив про те, що Міжнародний кримінальний суд має притягнути до відповідальності росіян, винних у вчиненні екоциду.

Дійсно, питання визнання екоциду на міжнародному рівні давно назріле і актуальне. Існують навіть безпосередні напрацювання складу такого міжнародного злочину. Детальніше із пропонуваним варіантом міжнародного злочину «Екоцид» і його аналізом можна ознайомитись за посиланням: <http://epl.org.ua/announces/pozytsijnyj-dokument-fondu-stop-ecocide-shhodo-zakriplennya-ekotsydu-yak-zlochynu-na-rivni-yes/>.

Проте, станом на червень 2023 року такого складу злочину міжнародне право не визнало і не закріпило. Екоцид не визнано злочином ні в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, ні в будь-якому іншому міжнародному нормативно-правовому акті. Тож, заяви про притягнення винуватців підриву Каховської ГЕС до відповідальності за вчинення саме екоциду, як злочину на міжнародному рівні – є дезінформацією. Більше того, навіть негайне включення складу злочину «Екоцид», наприклад, до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду не суттєво змінить обставини покарання саме за вчинене росіянами на Каховській ГЕС, адже у кримінальному праві існує принцип неможливості зворотної дії кримінального закону в часі.

Отже, про розслідування і притягнення до відповідальності російських окупантів за вчинення безпосередньо екоциду коректно виключно у світлі кримінального права України. Екоцид не є воєнним злочином. Поняття екоциду включає в себе масове знищення рослинного, тваринного світу, отруєння води, атмосферного повітря, створення ризику чи безпосереднє спричинення екологічної катастрофи. Мова у даному випадку йде про серйозні і часто невідворотні наслідки на довкілля, що мають або можуть мати колосальний негативний вплив, в тому числі, на життя та здоров'я людей, ба більше, на існування людства як такого.

II. ЩОДО РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Так само, як і «екоцид», часто в медіа лунають посилання на Римський статут Міжнародного кримінального суду. Лунають заклики про його застосування у даному випадку або ж, навпаки, заяви про те, що він не може бути застосовним у випадку України та РФ, адже жодна з держав не ратифікувала останнього.

Отже, Римський статут міжнародного кримінального суду (надалі – Статут) – це головний документ роботи Міжнародного кримінального суду в Гаазі (надалі – Суд). Він регулює роботу Суду, визначає види покарання і функції Асамблеї держав-учасників. Його схвалили в 1998 році, а набув чинності він в липні 2002 року.

Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його. Варто наголосити, що відповідно до чинних правил ініціювати розгляд справ у Суді може Держава-учасниця Статуту або країна, яка його не ратифікувала, проте визнала юрисдикцію МКС над конкретною ситуацією, Рада Безпеки ООН та Прокурор Суду.

2 березня 2022 року стало відомо, що дані про злочини РФ в Україні до Міжнародного кримінального суду в Гаазі передали 39 країн. Зрештою, прокурор Суду прийняв рішення про початок розслідування ситуації в Україні.

Відповідаючи на питання, що дозволило Україні все ж розпочати захист своїх прав за цією процедурою при відсутності ратифікації Статуту, слід наголосити на двох факторах:

1. Україна вже двічі визнавала юрисдикцію Суду над конкретною ситуацією. А саме, декларацією, поданою урядом України, якою визнано юрисдикцію МКС щодо ймовірних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. А також декларацією, що подовжила цей період на відкритій основі, щоб охопити ймовірні злочини, вчинені на території України протягом усього періоду, починаючи з 20 лютого 2014 року. Сам прокурор суду вказав: «Україна не є державою-учасницею Римського статуту Міжнародного кримінального суду («МКС» або «Суду»), тому вона сама не може передати цю ситуацію до мого Офісу. Але Україна двічі скористалася своїми прерогативами, щоб на законних підставах визнати юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів за Римським статутом, які відбуваються на її території, якщо Суд вирішить її здійснити.»

2. Безпрецедентна кількість звернень країн-учасників до Міжнародного кримінального суду щодо злочинів РФ проти України. Відповідно до статті 5 Статуту, юрисдикція Суду обмежується найсерйознішими злочинами, що викликають занепокоєння всієї міжнародної Спільноти.

Відповідно до цього Статуту, Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) військові злочини; d) злочин агресії.

Стаття 8 Статуту перелічує діяння, що вважаються військовими злочинами. Зокрема, такими злочинами визначено умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам або масштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно несумісною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Аналізуючи склад даного злочину, можна дійти до таких висновків. Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини щодо життя і здоров'я цивільних осіб, цілісності і безпеки цивільних об'єктів, а також, захисту і безпеки довкілля. В частині даного дослідження особливу увагу слід звернути на такий предмет злочину як довкілля.

Злочин щодо нього вважається вчиненим виключно у разі, коли суб'єкту вчинення відомо, що його дії призведуть до масштабної, довгострокової та серйозної шкоди довкіллю. При чому, наслідки мають відображатись саме сукупності всіх трьох факторів: масштабна, довгострокова і серйозна шкода. У разі відсутності одного із трьох зазначених елементів – склад злочину відсутній.

Отже, Римський статут застосовний у випадку підриву Каховської ГЕС. У його тексті не міститься складу злочину екоцид. Проте, Статут містить один із воєнних злочинів, що

полягає у завданні шкоди довкіллю. Перебування у воєнному стані, а також наявність (за попередніми висновками) всіх необхідних елементів даного складу воєнного злочину дозволяє вести мову, що розслідування прокурора МКС має здійснюватися, в тому числі, в цій площині. Тобто, даний склад злочину є одним із воєнних злочинів, закріплених на рівні Статуту, який має бути розслідувано Прокурором МКС.

III. ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

6 червня 2023 року в Офісі Генерального прокурора повідомили про досудове розслідування у кримінальних провадженнях за фактами екоциду та порушення законів і звичаїв війни через підлив Каховської ГЕС у Херсонській області.

Згідно із частинами 1 та 2 статті 438 КК України, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 ККУ, є регламентоване міжнародним правом ведення війни. Потерпілими тут можуть виступати військовополонені та цивільні особи.

Військовополоненими визнаються комбатанти, які потрапили до рук противника. Режим військовополонених поширюється також на: некомбатантів, названих у ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1929, наприклад, медичний персонал, служителі культу, військові юристи, інтенданти Збройних сил сторони, що перебуває у збройному конфлікті, цивільне населення (мирних мешканців воюючої сторони, які не беруть участі у воєнних діях і опинилися під владою противника на окупованій ним території).

Предмет даного злочину складають об'єкти цивільного призначення, мова йде про нерухоме та рухоме майно, зокрема національне майно, яке є матеріальним носієм культурних цінностей: пам'ятки архітектури, історії та мистецтва, археологічні пам'ятки, рукописи, архіви, колекції, музеї, бібліотеки тощо.

Закінченим склад злочину може вважатися при вчиненні хоча б однієї з таких дій: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Під жорстоким поводженням з потерпілими від злочину (військовополоненими чи цивільним населенням) розуміють: вчинення щодо них дій, які супроводжуються насильством (тортури; каліцтво; будь-які форми тілесного покарання; колективне покарання; медичні експерименти, видалення тканин або органів для пересадки); посягання на людську гідність (образливе і принизливе поводження, з'валтування, примушування до проституції, обернення у рабство та інше). Вигнання цивільного населення для примусових робіт означає примушування його зводити оборонні споруди, розчищати шляхи тощо під загрозою застосування репресивних заходів. Розграбування національних цінностей на окупованій території — це захоплення окупантом і обернення таких цінностей на свою користь, пов'язане з їх вивезенням. Застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом,

є використання у збройному конфлікті матеріальних носіїв з уражальними властивостями, що спроможні заподіяти додаткові uszkodження або страждання людині чи серйозну шкоду природному середовищу. Тому вони заборонені міжнародним правом, його конвенціями та звичаєвими нормами, рішеннями міжнародних організацій тощо. До таких засобів належать зброя масового ураження (хімічна, біологічна, токсинна, ядерна), запалювальні кулі, протипіхотні міни тощо[2].

Інші порушення законів та звичаїв війни визначені конвенційними нормами, які стали частиною національного правового порядку відповідно до положень ч. 1 ст. 9 Конституції України. Серед них: напади невибіркового характеру, наслідками яких можуть бути ураження не тільки військових, а й цивільних об'єктів; примусове використання природних умов і явищ для досягнення переваги над противником за допомогою ведення геофізичної та метеорологічної війни (землетруси, урагани, лавини, зсуви, цунамі тощо), використання будь-яких засобів впливу на природне середовище, зокрема на біоту, літосферу, гідросферу, атмосферу або космічний простір; напади на цивільне населення, цивільні об'єкти, ліси та інші види рослинного покриву, крім випадків, коли природні елементи є військовими об'єктами; напади на неохоронювані місцевості й демілітаризовані зони, на осіб, які припинили участь у воєнних діях, на установки та споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що ці напади стануть причиною загибелі й поранень серед цивільного населення або завдадуть шкоди цивільним об'єктам [2].

Отже, порушення законів та звичаїв війни є окремим складом злочину як в системі міжнародного права, так і в парадигмі кримінального закону України. Даний склад злочину не можна ототожнювати із складом злочину «Екоцид» чи будь-яким іншим.

ПІДСУМОК. Яким чином буде кваліфіковано варварські дії Російської Федерації з підриву Каховської ГЕС, залежить від якості роботи та позиції національних та міжнародних правоохоронних органів, а також судових інституцій. Втім в цій частині, бажаючи найбільш повно притягнути винних до відповідальності, важливо не забувати про основоположний принцип кримінального права «non bis in idem» (з лат. «не двічі за одне»). Варто наголосити і на актуальності медіа-грамотності та медіа-відповідальності, особливо в період воєнного стану. Бачимо, що на Україну чекає ще тривалий шлях становлення культури поширення і споживання інформації.

Список використаних джерел:

1. Розгляд Міжнародним кримінальним судом військових злочинів Росії проти України/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: правові підстави, роль довіллія і перспективи: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/Rymskyj-statut_30-03-2022.pdf
2. Порушення законів та звичаїв війни/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vue.gov.ua/Порушення_законів_та_звичаїв_війни
3. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні. Київ/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: Global Rights Compliance, 2020. 325 с. URL: <https://www.asser.nl/media/794858/2021-the-domestic-implementation-of-ihl-in-ukraine-updated-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Римський статут міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Екоцид у кримінальному праві України та міжнародні перспективи/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Ekotsyd-u-kryminalnomu-pravi.pdf>

6. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131
7. Хавронюк М. І. , Мельник, М. І. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. - Київ.: Ваіте, 2010 – с.630-702